
3

DET SPEJLEDE SELV

Af

DAN ZAHAVI

PROFESSOR, DR.PHIL.,
CENTERLEDER, CENTER FOR
SUBJEKTIVITETS Forskning,
INSTITUT FOR MEDIER,
ERKENDELSE OG FORMIDLING,
KØBENHAVNS UNIVERSITET.
MODTAGER AF CARLSBERG-
FONDETS FORSKNINGSPRIS
I HUMANISTISK VIDENSKAB,
2011

Hvordan skal man undersøge, hvad det vil sige at have "selvbevidsthed" og være et "selv"? Spejlselvgenkendelsestesten har været særdeles anvendt i den empiriske forskning og har været brugt til at teste for forekomsten af selvbevidsthed hos bl.a. spædbørn, elefanter, delfiner og husskader. Men hvor overbevisende er denne model egentlig? Har vi her at gøre med en eksemplarisk demonstration af, hvordan empirisk forskning på egen hånd kan nå frem til en besvarelse af de spørgsmål, som filosoffer tilsyneladende uden synderligt held har kæmpet med i århundreder?

Filosofiens rolle

Der er mange vanskeligheder forbundet med at forstå præcist, hvad det vil sige at have "selvbevidsthed" og være et "selv". Spørgsmålene har været diskuteret i den filosofiske litteratur i århundreder, men til trods for den langvarige beskæftigelse med emnet råder der stadig megen uenighed. Det var bl.a. manglen på en egentlig filosofisk konsensus, der på et tidspunkt fik nobelpristageren Francis Crick, en af den moderne molekylære genetiks fædre, til at udtale, at det er "håbløst at søge at løse bevidsthedsproblemerne via generelle filosofiske argumenter", eftersom filosoffer ifølge Crick "har klaret sig så dårligt de sidste to tusind år, så at de burde udvise en vis beskedenhed, snarere end den overlegenhed de ofte anlægger". Beskedenhed er givetvis en dyd, men bør vi gå skridtet videre, vende filosofien ryggen, og i stedet satse på, at den empiriske videnskab kan levere svarene på disse fundamentale spørgsmål?

Spejltesten

Lad mig kaste et filosofisk blik på et af disse videnskabelige svar. Svaret har været særdeles indflydelsesrigt og har fungeret som underliggende præmis i talrige artikler indenfor både udviklingspsykologi og komparativ psykologi og senest også været inspirationskilde for ny hjerneforskning. Siden 1970'erne har den amerikanske psykolog Gordon Gallup i en lang række publikationer præsenteret og diskuteret sin såkaldte spejlselvgenkendelsestest (*mirror self-recognition test*). I den klassiske forsøgsopstilling blev chimpanser først introduceret til spejle for at gøre aberne fortrolige med dem. De blev herefter bedøvet, og under bedøvelsen blev chimpanserne markeret med røde mærker på det ene øre og over det ene øjenbryn. Efter de vågnede op, observerede man dem for at se, om de spontant rørte ved mærkerne (for at udelukke at de skulle kunne lugte eller mærke dem), og herefter introducerede man dem igen til spejlene. Mens chimpanserne i den spejlløse periode typisk strejfede de røde mærker en enkelt gang, steg antallet af berøringer til mellem fire og ti efter, at spejlene var blevet genintroduceret. Gallups forklaring af den ændrede adfærd er som følger: Chimpanserne genkendte sig selv i spejlet, og derfor opdagede de også, at det var deres eget ansigt, som var blevet mærket med rødt. Gallup drager nu særdeles vidtrækkende konsekvenser af disse fund. For det første mener han, at evnen til at bestå spejltesten og genkende sig selv i spejlet, leverer håndgribelig og operationaliserbar evidens for tilstedeværelsen af selvbevidsthed. Men herud-

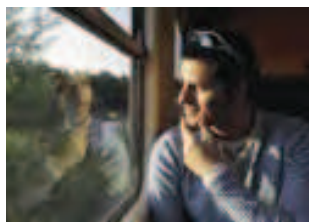
over hævder Gallup også, at spejltesten kan teste for tilstedeværelsen af bevidste oplevelser. Ifølge Gallup har vores bevidsthedsliv således et dobbelt fokus. Det er vores bevidsthed, som gør det muligt for os at rette vores opmærksomhed mod genstande i verden, men den tillader os også at rette vores opmærksomhed indad mod vores egne mentale tilstande og derved gøre dem bevidste. I den forstand omfatter bevidsthed såvel genstandsbevidsthed som selvbevidsthed. Gallup hævder nu, at dyr, som ikke er i stand til at bestå spejltesten, også mangler selvbevidsthed og derfor heller ikke kan have bevidste oplevelser.

Gallups oprindelige undersøgelser ligger allerede år tilbage, men hans forsøgsopstilling og mo-

“
**At se sit eget ansigt er
 at se sig selv som
 andre ser en.**

”

“
Beskedenhed er givetvis en dyd, men bør vi gå skridtet videre, vende filosofien ryggen, og i stedet satse på at den empiriske videnskab kan levere svarene på disse fundamentale spørgsmål?
 ”

del har ikke blot efterfølgende været anvendt for at undersøge om spædbørn, elefanter, delfiner og husskader har selvbevidsthed, men har som allerede nævnt også fundet anvendelse i hjerneforskningen. Ligesom Gallup hævder hjerneforskeren Julian Keenan således, at evnen til at bestå spejltesten beviser tilstedeværelsen af selvbevidsthed, og at en manglende evne til at bestå spejltesten går hånd i hånd med fraværet af andre former for selvbevidst adfærd. Keenan har så efterfølgende undersøgt, om der skulle være områder i vores hjerne, som udviser markant større aktivitet, når vi genkender billeder af os selv (sammenlignet med billeder af andre folk, vi kender), og har hævdede, at sådanne områder i givet fald må være særlig relevante for forekomsten af selvbevidsthed. Keenan har sågar hævdede, at selvet må være lokaliseret i netop disse områder.

Hvor overbevisende er Gallups model? Har vi her at gøre med en eksemplarisk demonstration og eksemplifikation af, hvordan empirisk forskning på egen hånd kan nå frem til en besvarelse af de spørgsmål, som filosoffer tilsyneladende uden synderligt held har kæmpet med i århundreder?

Selvbevidsthedens mangfoldighed

Der er god grund til at nære skepsis overfor de konklusioner, som både Gallup og Keenan er nået frem til. For at starte med en naiv indvending, hvis Keenan og Gallup har ret, burde blinde, der ikke er i stand til at genkende deres eget spejlbillede, også mangle selvbevidsthed, men det er næppe korrekt. Modellen har imidlertid også andre kontraintuitive implikationer. Ifølge Gallup har alle de væsener, som ikke kan bestå spejltesten — og det indbefatter ikke blot de fleste dyr, men også spædbørn op til 18 måneders alderen — ingen bevidste oplevelser. De kan ikke føle kulde eller varme, velvære, tryghed, smerte, frygt eller sult. Hvis det virkelig var korrekt, ville det have konsekvenser for, hvordan vi bør behandle spædbørn og dyr. Påstanden er imidlertid ikke blot kontraintuitiv, den savner også teoretisk belæg. Der er ingen grund til at antage, at et individs evne til at gennemleve subjektive oplevelser skulle være betinget af individets evne til at genkende en visuel repræsentation af sit eget ansigt. Det er slet ikke svært at komme med generelle indvendinger imod påstanden om, at vores evne til at genkende os selv i spejlet skulle udgøre en særlig fundamental form for selvbevidsthed. Skønt genkendelsen af ens eget ansigt kan siges at eksemplificere en form for selvbevidsthed, så beviser fraværet af en sådan selvgenkendelse ikke fraværet af enhver anden form for selvbevidsthed. Et af problemerne med Gallups

og Keenans undersøgelser er således, at de begge undervurderer, hvor mangefacetteret et fænomen selvbevidsthed er, hvilket til gengæld burde være velkendt for de fleste, der har fulgt med i den filosofiske debat. Mange filosoffer vil f.eks. hævde, at der ikke kun findes en reflektiv (tematisk og begrebsligt medieret) selvbevidsthed, men at denne forudsætter en førrefleksiv (utematisk og umiddelbar) selvfortrolighed. Visse udviklingspsykologer vil ligeledes hævde, at spædbørn besidder en kropsforankret selvoplevelse, lang tid før de er i stand til at bestå spejlselvgenkendelsestesten, og at de allerede meget tidligt er i stand til at skelne egne handlinger fra andres handlinger. Man kan spørge, om vi overhovedet ville være i stand til at genkende os selv i spejlet — som bl.a. trækker på en registrering af synkronien mellem vores egne bevægelser og spejlbilledets bevægelser — hvis ikke vi netop besad en sådan kropslig selvbevidsthed?

Selvet som socialt objekt

Dette betyder ingenlunde, at spejlselvgenkendelse er uden betydning, men måske ligger dens egentlige signifikans et andet sted, end Gallup antager. Ifølge Gallup involverer spejlselvgenkendelse en perfekt identitet mellem betragteren og spejlbilledet. Af samme grund hævder han, at man ophører med at respondere socialt til sit spejlbillede, når man genkender sig selv. Men er det virkelig korrekt? Den visuelle præsentation af ens eget ansigt (det være sig i spejlet eller i et foto) indeholder jo informationer om en selv, som er ganske forskellige fra, hvad man hidtil har været i besiddelse af. Det ansigt, vi ser i spejlet eller i et foto, er jo det ansigt som andre ser, når vi interagerer med dem, og en af grundene til at vi ofte bruger uforholdsmæssig megen tid foran spejlet, netop er ansigtets sociale betydning. At se sit eget ansigt er at se sig selv, som andre ser en. At se sig selv i spejlet er at anlægge et perspektiv på en selv, som svarer til det andre kan anlægge. I modsætning til hvad Gallup hævder, så synes der således at være mere på færde i spejlselvgenkendelse end blot en simpel bekræftelse af en forudgående identitet. Spejlselvgenkendelsen rummer også et element af fremmedgørelse, i hvert fald når det gælder os mennesker. Dette kunne være en del af forklaringen på, hvorfor spædbørns reaktion på og relation til spejlet undergår dramatiske forandringer i løbet af de to første leveår, hvilket allerede blev påvist af udviklingspsykologen Amsterdam i studier fra 1968 og 1972. Efter en periode hvor spædbarnet reagerer med nysgerrighed og interesse, er der faser, hvor det først udviser frygt og siden generthed,

når det konfronteres med sit spejlbillede. Det er først herefter, i anden halvdel af det andet leveår, at barnet normalt begynder at kunne bestå spejltesten. Givet denne udvikling, er det tvivlsomt, om spejlselvgenkendelse er så endimensionel en affære, som Gallup antager, og at den er identisk hos dyr og mennesker. Det er intet, der tyder på, at de to uden videre kan sidestilles, og at spejlselvgenkendelse hos delfiner og husskader indeholder de samme kognitive og affektive elementer, som man finder hos spædbørn.

Men sagen er endnu mere kompliceret. Keenan studerede hos og er påvirket af Gallups arbejde. Gallup er på sin side stærkt inspireret af den amerikanske filosof, sociolog og socialpsykolog George Herbert Mead, der i sit hovedværk fra 1934 *Mind, Self, and Society* eksplicit diskuterer og koncipierer selvet som socialt objekt. Mead karakteriserer således selvet som en hvirvel i den sociale strøm, og definerer eksplicit selvbevidsthed som et spørgsmål om at blive "et objekt for sig selv i kraft af ens sociale relationer til andre individer". Men mens Gallup vedbliver med at vedkende sig sin gæld til Mead, ender han med at forfægte den stik modsatte teori, uden dog på noget tidspunkt eksplicit at markere dette brud. For mens Mead hævder, at erkendelse af andre går forud for selv-erkendelse, hævder Gallup, at erkendelse af andre forudsætter selv-erkendelse.

Fremfor at præsentere os for rene empiriske undersøgelser af selv og selvbevidsthed, hviler Keenans og Gallups arbejde på et teoretisk fundament med en lang (og delvis forvansket) historie. Når det gælder deres mere principielle overvejelser over, hvad det vil sige at være et selv og være selvbevidst — overvejelser som både har påvirket designet af eksperimenterne og fortolkningen af de empiriske fund — er disse både mangelfulde og i vidt omfang forpligtet på kontroversielle teser. Hvis denne diagnose er korrekt, så er det nærliggende at konkludere, at de pågældende undersøgelser, snarere end at vise hvor overflødig det er med begrebslige og teoretiske analyser, i høj grad illustrerer nødvendigheden af sidstnævnte. Så måske kan filosofien stadig yde et bidrag.

For en mere udførlig diskussion af de behandlede temaer henvises til Dan Zahavi, *Det komplekse selv: Teoretiske og empiriske perspektiver*, Kritik 197, 2010, 58-68. Dan Zahavi & Andreas Roepstorff, *Faces and ascriptions: Mapping measures of the self*, Consciousness and Cognition 20, 2011, 141-148. Philippe Rochat & Dan Zahavi, *The uncanny mirror: A re-framing of mirror self-experience*, Consciousness and Cognition 20, 2011, 204-213.

Alle fotos: Iris/Scanpix

“
Det er nærliggende at konkludere, at de pågældende undersøgelser, snarere end at vise hvor overflødig det er med begrebslige og teoretiske analyser, i høj grad illustrerer nødvendigheden af sidstnævnte.
 ”